

AVRUPA

Okyanusya'dan sonra
dünyanın ikinci küçük kıtası.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. KİTADA İSLÂMİYET

Tamamı kuzey yarı kürede, 72° kuzey (Norveç'in kuzeydoğusundaki Nord Kapp Burnu) ile 36° kuzey (İspanya'nın güneyindeki Tarifa Ucu) enlemleri ve 10° batı (Portekiz'in batısındaki Roka Burnu) ile 60° doğu (Ural dağları hattı) boylamları arasında yer alır. Asya'nın kuzeybatıya doğru yarımada şeklinde uzanan bir parçası görünümündedir ve bu sebeple Asya kıtasıyla birlikte Avrasya adıyla anılır. Yüzölçümü 10 milyon km² olup yeryüzündeki toplam karaların 1/15'ini teşkil eder. 1989 tahminlerine göre nüfusu 700 milyon civarında ve nüfus yoğunluğu da yaklaşık 70/km²'dir. Kuzeyden Kuzey Buz denizi, batıdan Atlas Okyanusu, güneyden Akdeniz, doğudan Ural dağları, Emba nehri, Hazar denizi, Kura ve Ryon ırmakları, Karadeniz, Marmara denizi ve Ege denizi ile sınırlanabilir. İzlanda'nın batısındaki Danimarka Boğazı ile Kuzey Amerika'dan, Akdeniz ile Afrika'dan, Ural dağları ile Asya'dan ayrılırsa da bazı coğrafyacılar doğu sınırını Sovyetler Birliği'nin batı sınırı ile birleştirirler.

Kıtanın adı, Grek mitolojisindeki Feniye Kralı Agenor'un kızının adı olan Europe'den alınmıştır. Grekçe olmadığı bilinen kelimenin Sâmi dillerde "güneşin batışı, akşam" anlamını taşıyan erebden geldiği ve Yunanlılar'a Fenikeliler'den geçtiği sanılmaktadır. Bu isim uzun süre yalnız Ege denizinin batısında kalan ülkeler için kullanılmış olup ancak yakın çağlarda bugünkü anlamını kazanmıştır.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

1. Yüzey Şekilleri. Avrupa kıtası, öteki büyük kara kütlelerinde olduğu gibi bazı eski kara çekirdeklerinin yeni oluşmuş kara parçalarıyla birleşmesi, bunların kenarlarına daha yeni parçaların eklenmesi, sonra da daha yakın yer hareketleri sırasında bazı kısımların ayrılması ile günümüzdeki şeklini almıştır.

Avrupa'nın yüzey şekillerinin oluşmasında en önemli yer hareketleri, üçüncü zaman ortalarında Alp kıvrımlarını meydana getiren hareketlerdir. Bu hareketlerin öncüleri ikinci zamanda başlamış ve üçüncü zaman ortalarında en yüksek şiddetine erişmiştir. Alp kıvrımları, bu

devirlere kadar iki eski kıtayı (kuzeyde Hersinyen Avrupası, güneyde Afrika-Arabis-tan kütlesi) birbirinden ayıran deniz alanında birikmiş tortulların yanlardan gelen basınç sonucunda sıkışıp katlanması ile meydana çıkmıştır. Avrupa'da daha eski kıvrımlarla meydana gelmiş olan dağlara bugün dağınık parçalar halinde rastlandığı halde, Alp kıvrımlarının yükselttiği dağlar uzun mesafeler üzerinde yekpâre sıralar halinde görülmektedir. Bu kıvrımların yükselttiği sıralar, harita üzerinde yay şekilleriyle hemen göze çarpar. Alp dağları kuzey ve güney kanadı olmak üzere iki kanada ayrılır. Bu iki kanat, İtalya'nın kuzeyindeki asıl Alp dağları alanında birleşik olduğu halde doğu ve batı uçlara doğru birbirlerinden ayrılırlar ve güneyde Dinarid, kuzeyde Alpid sıralarını meydana getirir. Güney kanat, biri Alpler'in doğu ucundan ayrılan Dinar-Toros sıraları, diğeri batı ucundan ayrılan Tiren yayı olmak üzere iki koldan teşekkül etmektedir. Dinar-Toros sistemi önce Dalmaçya kıyılarında Dinar, sonra Arnavutluk ve Yunanistan'da Pindos dağları ile devam ederek Balkan yarımadasının batı kıyısı boyunca uzanır; daha sonra ise Mora yarımadası ve Girit adası üzerinden Anadolu'ya geçerek güney kıyılarını izleyip Toros dağlarını oluşturur. Alpler'in batı ucundan ayrılan Tiren yayı da Apenin dağları ile İtalya'yı baştan başa geçerek Sicilya'nın kuzeyinden Afrika'ya atlar. Afrika'da Atlas dağlarını meydana getiren bu yayın başka bir kolu da Batı Akdeniz kıyılarını Rif dağları ile takip ettikten sonra yeniden Avrupa'ya dönerek İspanya'nın güneyindeki Betik dağlarını meydana getirir. Bu yay, Akdeniz üzerindeki Balear adaları ile tamamlanır. Alpler'in kuzey kanadı ise Pireneler'i, Karpatlar'ı ve Balkan dağlarını içine alır. Alp dağları kıvrılırken bunları meydana getiren hareketler, uzun süreden beri aşınıp peneplen haline gelmiş bulunan birtakım eski kütleleri de yeniden oynatıp gençleştirmiştir. Bunlara örnek olarak İspanya Mesetası, Balkan yarımadasının ortasındaki Makedonya kütlesi, Fransa'da Massif Central, Almanya'da Schwarzwald (Karaorman) kütleleri, Fransa ile İsviçre arasındaki Vosges dağları, Orta Almanya dağları ve Bohemya kütlesi gösterilebilir. Bu sayılan dağlık alanlar, Hersinyen kıvrımları ile oluştukları sıradaki durumlarını artık hatırlatmamakta, kırıklarla parçalanmış ve farklı yüksekliklere çıkmış parçalar

halinde görünmektedirler. Yükseklikleri az olan bu dağlar pek ender olarak 2000 metreyi aşarlar. Hemen hepsi, kendilerini yerlerinden oynatmış bulunan Alp hareketleri basıncının geldiği tarafta fazla yükseldikleri için asimetriklerdir. Bu yüzden bir taraflarında dik yamaçlarla gerçek dağlar gibi yükselirken öte taraflarında hafif eğilimlerle ova ve havzalara doğru inerler.

Avrupa'nın dağlarındaki çeşitlilik düzlüklerinde de görülür. Bu kıtada çok geniş düzlükler olduğu gibi dağ kütleleri arasına sıkışmış küçük ovalar da vardır. Bazı düzlükler gerçek ova, bazı düzlükler ise vadilerle yarılmış plato görünüşündedir. Avrupa'nın en geniş düz alanları Doğu Avrupa'da bulunur. Bunlar bütün doğu yarıyı kapladıktan başka Orta Avrupa'nın da büyük bir kesimine sokulurlar. Kıtanın iç kesimlerinde daha çok çöküntü ovaları, özellikle Akdeniz'e komşu alanlarda da alüvyonlu birikim ovaları görülür.

2. İklim ve Bitki Örtüsü. Avrupa büyük bir kısmıyla orta iklim kuşağında bulunur; yalnız kuzeydeki küçük bir kesimi soğuk iklim kuşağına girer. İklimin esas çizgilerini kıtanın yer küre üzerinde bulunduğu kuşak belirlemekle birlikte denize olan uzaklık, yükseklik, dağ sıralarının kıyıya paralel olup olmaması gibi coğrafi sebepler yüzünden Avrupa'da oldukça önemli iklim farklılıkları görülür.

Genel olarak kıta batısındaki Atlas Okyanusu'nun etkisi altındadır. Bu okyanustan gelen batı rüzgârları, dağ sıralarının genellikle kıyıya paralel olmaması yüzünden içerilere doğru fazlaca sokulur. Okyanustan gelen bu hava yazın serin, kışın ılık ve her mevsimde nemlidir. Okyanusun etkisi kıtanın doğusuna doğru azalır ve Batı Avrupa'nın ılık ve nemli iklimine karşılık Doğu Avrupa düzlüklerinde şiddetli bir kara iklimi hüküm sürer. Kıtanın güneyinde ise dar bir şerit üzerinde kışları ılık ve yağışlı, yazları kurak ve sıcak geçen Akdeniz iklim tipi görülür.

Avrupa kıtasında yüzey şekillerinin ve iklimin çeşitliliğinin bir sonucu olarak doğal bitki örtüsünde de çeşitlilik görülür. Girit adasından Rusya'nın kuzeyine kadar 37. enlem derecesi boyunca, hemen hemen tropikal bitkilerden başlayarak orta iklim kuşağının çeşitli bitki şekillerine ve kutup bitkilerine kadar birçok tipler sıralanır. Bu çeşitli bitki örtüsü tipleri tundra sahası, orman alanları, stepelerle çayır alanları ve Akdeniz

bitkileri olmak üzere dört ana grupta toplanabilir. Cılız kutup bitkilerinin yaşama alanı olan tundra sahası, Asya ve Amerika'nın kuzeyindekiler kadar geniş yer tutmayıp dar bir kıyı şeridi üzerinde uzanır. Bu şerit batıda Kola yarımadası kıyıları boyunca pek dar, Beyaz denizin doğusunda ise biraz daha geniştir. Bir çeşit soğuk step olan tundralardaki başlıca özellik ağaçsızlıktır ve buralarda en çok görünen bitkiler likenlerle yosunlardır; ayrıca bunlar arasında boyu bir insanın diz boyuna varamayan söğüt ve cüce huş (betula nana) ağaççıkları da bulunur. Kıtanın büyük bir kesimi orman örtüsü taşımaktadır. Kuzeyde tundra alanı sınırında başlayan ormanlar güneye doğru genişleyerek Rusya'nın kuzeyini, Finlandiya'yı, İskandinav yarımadasının büyük kısmını kaplar ve 60. paralel dairesine kadar uzanır. Daha çok iğne yapraklı ağaçlardan meydana gelen bu ormanlara "Kuzey ormanları" adı verilir. İğne yapraklı ormanların güneyinde, Orta Rusya'dan başlayıp İskandinav yarımadasının güneyini de içine alarak Avrupa'nın büyük bir kesimini kaplayan karışık (iğne ve yayvan yapraklı) ormanlar uzanır. Bu ormanlar içinde yayvan yapraklı ağaçlar güneye ve batıya doğru gittikçe artar. Baltık denizi kıyısında Vistül ırmağı ağzından Karadeniz kıyısında Varna'ya doğru çekilecek bir çizginin doğusunda daha çok saplı meşe ve ıhlamur ağaçları, batısında ise çeşitli türde meşelerle beraber kayın ağaçları karışık ormanlar sahalarının tanıtıcı elemanları olurlar.

Doğu Avrupa'daki orman kuşağı güneye doğru yerini step görünüşündeki alanlara bırakır. Önemli step alanları Ukrayna'dan güneybatıya doğru uzanarak Aşağı Tuna ovalarına, Bulgaristan'a ve Balkan yarımadasının ortasındaki çukur

ovalara girer, özellikle de Macar ovalarında genişler. Bunlardan başka kıtanın Akdeniz havzasında da denizden dağlarla ayrılmış step görünümünde ovalar ve platolar bulunmaktadır. Bunların başlıcaları Doğu Trakya'nın Ergene havzası, Yunanistan'da Selânik ovası ve Tesalya havzası, İtalya'da Sicilya'nın iç kesimleri, İspanya'da Ebro havzası ile Eski ve Yeni Kastilya yaylalardır.

Avrupa'nın güney kıyısı boyunca uzanan ince bir şerit üzerinde de Akdeniz bitki örtüsü bulunur. Akdeniz bölgesinde kış şiddetli olmadığından bitkilerin faaliyet devresi soğuk sebebiyle pek duraklamaz. Yazların kurak ve sıcak geçmesi ise bu bölgelerde susuzluğa dayanan bitkilerin hâkim durumda olmasına yol açmıştır. Akdeniz ormanları en çok yaprak dökmeyen ağaçlardan meydana gelir; fakat denizin çevresinde gerçek ormanlar fazla yer tutmaz. Bunda Akdeniz çevresinin Avrupa'da en erken iskân edilen yerlerden olması ve buraya uzun zamandan beri yerleşmiş bulunan insanların ormanları tahrip etmiş olmalarının da rolü bulunmaktadır. Bu yüzden ormanlar, ilk görünüşleri hemen her yerde bozulmuş olarak daha ziyade yükseklerde serin ve sapa kalmış bölgelerde tutunmuşlardır. Dağ yamaçlarının alçak kesimleri ise maki adı verilen, kışın yapraklarını dökmeyen ve bazı elverişli yerlerde insan boyunu ancak aşabilen bodur çalılıklarla örtülmüştür. Akdeniz çevresindeki maki alanı içerisinde Akdeniz ikliminin asıl tanıtıcısı olan zeytin ağaçları yer alır. Zeytin ağacı bölgenin kuru iklimine çok iyi uyumuş ve deniz kıyısından itibaren dağ yamaçlarına pek yükseklerle çıkmayacak şekilde gelişmiştir.

3. Akarsular ve Göller. Avrupa'da yüzey şekillerinin durumu ile akarsuların boy-

ları arasında dikkat çekici bir ilişki vardır. Yüzey şekilleri daha parçalı olan Batı Avrupa'da akarsular, doğuya doğru uzanacak yer bulabilen Tuna hariç çok uzun boylu değildirler ve havzaları da fazla yer kaplamaz. Buna karşılık Doğu Avrupa'da daha büyük ırmakların uzanmasına elverişli alanlar mevcuttur. Meselâ Volga'nın uzunluğu 3500 kilometreyi, Ural ırmağının ise 2500 kilometreyi aşar. Halbuki tamamı Batı Avrupa'da bulunan ırmakların en büyüğü olan Ren'in (Rhein) uzunluğu ancak 1325 kilometredir. Avrupa kıtasında akarsu ağı genellikle sıkıtır ve akarsuların çoğu boylarına göre fazla su taşır. Cebelitârik Boğazı'ndan Ural dağlarının orta kesimine doğru çekilen bir çizginin batı ve kuzey tarafında bulunan sular Atlas Okyanusu, Kuzey denizi, Baltık denizi ve Kuzey Buz denizine akarlar. Bu çizginin güney ve doğu tarafındakiler ise Akdeniz, Karadeniz ve Hazar denizine boşalırlar. Bütün bu akarsuların havzaları, genellikle birbirlerinden yüksek dağlarla ayrılmış olduğundan, birçokları açılması kolay kanallarla birleştirilmiştir. Birleştirilen bu akarsular aynı zamanda yavaş akışlı ve düzenli bir rejime sahip bulunmaları sebebiyle kıtanın ulaşım sistemi içinde de önemli rol oynarlar.

Avrupa'da şekil ve menşey bakımından çok çeşitli göllere rastlanır. Önemli göller kıtanın kuzeyinde Baltık denizi çevresinde dizilmiş olup Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunan Ladoga ve Onega ile Finlandiya'daki Saima ve İsveç'teki Väner kıtanın en büyük gölleridir. Bunlardan başka büyüklükleri fazla olmakla birlikte sayıları pek çok olan göl çanaklarına rastlanır ki başlıcaları "göller memleketi" diye bilinen Finlandiya'dadır. Orta büyüklükte fakat turizm bakımından çok önemli bir dizi göl de Alp dağlarının kuzey ve güney eteklerinde sıralanır. Bunların en önemlileri Alpler'in kuzeyindeki Konstanz, Lüzern, Neuchatel ve Cenevre gölleri ile güneyindeki Garda, Como ve Maggiore gölleridir.

4. Nüfus. Avrupa kıtalar arasında nüfusu en çok olan değil en sık olandır ve 700 milyon nüfusun kilometrekareye düşen yoğunluğu 70'i bulmaktadır (Asya 57, Amerika 10,5, Afrika 10, Okyanusya 2). Avrupa'da nüfusun fazla oluşu, geçmişte çok eskiye inmeyen oldukça yeni bir olaydır. XVII. yüzyılın başlarında 100 milyonu bile bulmadığı tahmin edilen Avrupa nüfusu XVIII. yüzyıl sonunda 175 milyon, XIX. yüzyıl ortasında 270 milyon olmuş,



Londra'da
parlamento
binası -
İngiltere

I. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı yıllarda bu sayı 450 milyona varmış ve savaşın sebep olduğu kayıplara rağmen 1930'da 500 milyonun üstüne çıkmıştır. Bu artış II. Dünya Savaşı'ndaki kayıplara rağmen de devam etmiş ve günümüzde nüfus 700 milyona yaklaşmıştır. Asıl dikkat çeken husus, Avrupa'nın üç asırdan beri devamlı şekilde ve özellikle XIX-XX. yüzyıllarda başka kıtalara göçmen olarak büyük insan yığınları gönderdiği halde bu nüfus artışını gösterebilmesidir. Kıta sathında nüfus artışı son bir yüzyıl içinde batıdan ortaya, güneye ve doğuya doğru bir dalga gibi yayıldıktan sonra yavaşlamıştır. Meselâ Batı Avrupa'dan Fransa'da erken başlamış, sonra git-tikçe ağırlaşmış, İngiltere'de XIX. yüzyılın ilk yarısındaki nüfusun iki katını geçecek kadar yükseldikten sonra yavaşlamış, Almanya'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu yüzyılın ilk yarısına göre bir kat daha hızlı olmuş, fakat XX. yüzyıl-da yavaşlamıştır. İskandinav ülkelerinde ise nüfus XIX. yüzyılın başından II. Dünya Savaşı'na kadar geçen zaman içinde üç katını bulmuştur. Buna karşılık Avrupa'nın güneyinde ve doğusunda geçen yüzyılda oldukça yavaş ilerleyen nüfus artışı XX. yüzyılda hızlanmıştır.

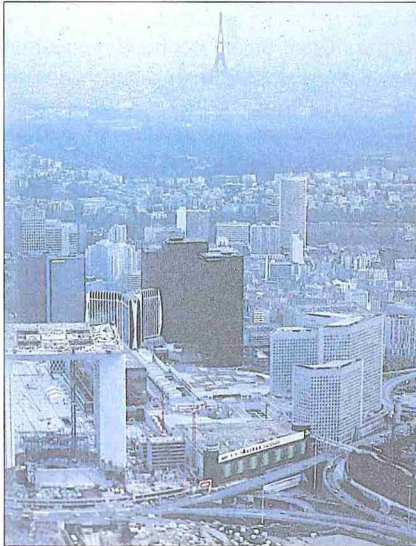
Avrupa'nın bazı bölgelerinde nüfus artışı geçim kaynaklarının gelişmesinden daha hızlı olmuş ve bu durum o bölgelerdeki nüfusun başka taraflara göç etmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle XIX.

yüzyılın ikinci yarısında büyük kütlelerin yer değiştirmesi biçiminde olan Avrupa göçlerinden bazıları kıta içine, bazıları ise başka kıtalara doğru oldu. Kıta içi göçler, kalabalık ülkelere geçim kaynaklarını işletmeye yetecek kadar nüfusu bulunmayan ülkelere doğru olmuş, bu arada Fransa komşularından ve Kuzey Afrika'dan çok sayıda göçmen almıştır. Kıta dışı göçlerin boyutları ise çok daha büyüktür. Ruslar'ın Sibirya'ya olan göçleri hesaba katılmamak şartıyla XIX. yüzyıl başlarından I. Dünya Savaşı sonlarına kadar, Avrupa'dan kıta dışına göç eden insan sayısı 60 milyonu bulmuştur. XIX. yüzyılın son on yılı ortalamalarına göre Avrupa'nın başlıca ülkelerinden çıkanların sayısı yılda 650.000'e varıyor, hatta bazı yıllar bu rakam 1 milyonu da hi geçiyordu. Bu husustaki rekor 1913 yılına ait olup o yıl 1.370.000 kişi kıtayı terketmişti. Bu büyük boyutlu göçlerin dışında daha sonraki yıllarda da bazı siyasî olayların sebep olduğu dağınık göç hareketleri görüldü. I. Dünya Savaşı sonunda Rusya'da yeni kurulan rejimi benimsemeyenlerden kaçabilenler, özellikle Beyaz Ruslar başka ülkelere sığındılar. Ayrıca Lozan Antlaşması'na göre Yunanistan'da yaşayan Türkler'le Türkiye'de yaşayan Rumlar arasında yüz binlerce insanı ilgilendiren nüfus değişimi yapıldı ve bu değişimi Balkan ülkelerinde yaşayan Türkler'den bir kısmının kendi istekleriyle Türkiye'ye göçmeleri takip etti. II. Dünya Savaşı çok daha büyük çapta nüfus hareketlerine sebep oldu. Bunların başında, Orta Avrupa'da ırk birliği temeline dayanan bir Alman devleti kurabilmek için başka ülkelere dağılmış olan Almanlar'ın anavatanı çekilmesi denendi. Nitekim Baltık devletleriyle Besarabya ve Kuzey Bukovina'da yaşayan çok sayıda Alman Almanya'ya getirildi (1940) ve Güney Tirol Almanları'nın getirilmesi için de İtalya ile bir anlaşmaya varıldı. Alman hükümeti başka ülkelerdeki soydaşlarını ülkeye çekerken kendi topraklarındaki yabancı unsurları da dışarı çıkarmaya gayret ediyordu. Daha savaş başlamadan önce Almanya'dan dışarı bir yahudi akını başlamıştı ve savaş içinde de bu göçler başarılı olduğu kadar devam etti. Aynı zamanda Almanya 1938'de ele geçirdiği Sudet bölgesindeki Çekler'i Bohemya'ya yolladı ve 1939 Eylülünde istilâ ettiği Polonya'nın doğrudan doğruya ülkesine kattığı batı topraklarında yaşayan Polonyalıları birkaç hafta içinde doğuya nakletti. Almanya'nın savaş içindeki nüfus politikası bu-

nunla kalmadı, Almanya ayrıca işgal ettiği ülkelere kendi göçmenlerini yerleştirip buraların halkını da Almanya'da çalıştırmayı denedi. Böylelikle Almanlar Polonya, Slovenya ve Fransa gibi ülkelere yerleşirken tarım ve fabrika işçisi olmak üzere buralardan toplanan 12 milyon kadar yabancı da Almanya'ya gönderildi. Savaş içinde Almanya dışında da büyük nüfus kütleleri yerlerinden oynadı. Finlandiya'nın Sovyetler Birliği'ne bırakmak zorunda kaldığı topraklarda yaşayanlar buraları terk edip bağımsız Finlandiya'ya çekildiler. Sovyetler Birliği'nin Doğu Polonya (1939) ile Baltık memleketlerini (1940) ve Almanlar'ın bir kısım Sovyet topraklarını istilâsı (1941-1942), Avrupa'nın doğu taraflarında milyonlarca insanı yurdundan uzaklaştırdı ve bunların büyük bir kısmını da yok etti. Yine savaş sırasında Dobruca'daki Romenler'le Bulgarlar'ın değişimi yapıldı (1940).

II. Dünya Savaşı'nın sonunda savaş sırasında meydana gelenlerden daha büyük ölçüde nüfus oynamaları vuku buldu. Bunlar arasında en önemlisi, savaştan mağlûp çıkan Almanya'nın terket-tiği topraklarda ve diğer ülkelere Almanlar'ın kendilerine bırakılmış olan topraklara toplanmasıdır. Polonya ve Çekoslovakya gibi Almanya'ya komşu olan ülkelerle Macaristan, Romanya ve Yugoslavya kendi sınırları içinde kalan Almanlar'ı kısa sürede buralardan çıkardılar. Toprakları savaştan sonra küçülmüş olan Almanya'nın bu sebeple nüfus yoğunluğu fazlaca arttı. Almanlar'ın boşalttıkları yerlere de Çekler ve Polonyalılar yerleştirildi. Ayrıca Macarlar, Çekler, Slovaklar ve Macarlar'la Yugoslavlar arasında da yüz binlerce insanı ilgilendiren nüfus değişimleri oldu. Öte yandan Sovyetler Birliği'nin sınırları içinde kalan Doğu Avrupa nüfusunda çok büyük kütle hareketleri meydana geldi. Bazı Sovyet cumhuriyetlerinin halkları, savaş sırasında Almanlar'a yardım etmiş oldukları gerekçesiyle Sibirya'ya sürüldü (Kırım Türkleri, Kalmuklar ve Çeçenler gibi). Sovyetler'in istilâ ettiği Doğu Baltık ülkelerinden yüz binlerce nüfus da doğuya yahut Kuzey ormanlarına taşınarak yerlerine Ruslar yerleştirildi. Bütün bunlardan başka savaş yüzünden yurtları harap olmuş yahut Sovyetler'in istilâsına uğramış memleketlerden kaçabilen yüz binlerce insan Almanya, Avusturya, İtalya gibi ülkelere Batılı müttefiklerin hazırladıkları kamplara yerleştirildiler; sonra da buralardan çeşitli Avrupa ülkele-

Paris'ten bir görünüş - Fransa



rine veya Avrupa dışında göçmen kabul eden ülkelere dağıtıldılar. II. Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan'daki Türkler'den de önemli sayıda nüfus kitlesi farklı dönemlerde Türkiye'ye göçmen olarak gitmişlerdir. 1984'ten sonra ise Bulgaristan'da Türkler'e reva görülen insanlık dışı muameleler bu insanların zaman zaman iltica yoluyla Türkiye'ye gelmesine sebep olmuş, son olarak da 1989 Haziranında mecburi pasaport verilerek sınır dışı edilen 300.000'i aşkın Bulgaristan Türkü Türkiye'ye sığınmış; bunlardan bir kısmı ülkelere geri dönmüş, 220.000 kadarı ise Türkiye'de yerleşmişlerdir.

5. Dil. Avrupa kıtasında konuşulan ve oldukça çeşitli olan dilleri, Hint - Avrupa ve Ural - Altay ailelerine bağlı diller olmak üzere iki büyük grupta toplamak mümkündür. Hint-Avrupa dillerini konuşanların başlıcaları Slav, Germen, Latin ve Grek kökenli kavimlerdir. Slav-Baltık grubunun Slav kolu Doğu Slavlar ve Batı Slavlar diye ikiye ayrılır. Doğu Slavları'nın dili Rusça'dır; Batı Slavları ise daha çeşitli diller konuşur. Bu grubun ku-

zey kolu içinde Lehçe, Çekçe, Slovakça dilleri, güney kolu içinde ise Bulgarca ile Yugoslav dil grupları yer alır. "Güney Slavları" anlamındaki Yugoslav kelimesiyle adlandırılan Güney Slavları arasında dil birliği olmadığı gibi mezhep ve kültür bakımından da birlik yoktur. Sırpça konuşan Sırp Ortodoksluğu ve Kiril alfabesini, Hırvatça ve Slovence konuşan Hırvatlar ile Slovenler de Katolik mezhebini ve Latin harflerini kabul etmişlerdir. Bu gruptaki Boşnakça konuşanlar ise çoğunlukla müslümandır. Bu grubun Baltık kolunu ise Letonya ve Litvanya dilleri teşkil etmektedir.

Germen menşeli diller arasında birbirinden farklı İskandinav, Germen, Flaman ve Anglosakson grupları seçilebilir. Bunlardan İskandinav grubu içinde birbirine çok yakın olan İsveççe, Norveççe, Danca ve İzlanda dilleri yer alır. Germen asıllı kavimlerin kullandığı dillerden en önemlisini, Doğu ve Batı Almanya'dan başka Avusturya ile İsviçre'nin büyük bir kesiminde ve ayrıca İtalya'nın kuzeydoğusundaki Avusturya sınırına yakın böl-

gede konuşulan Almanca oluşturur. Flaman dil grubu Hollanda ile Belçika'nın kuzey yarısında, Anglosakson grubunun temsilcisi olan İngilizce ise Büyük Britanya adası ile İrlanda'da ve çevredeki diğer adalarda konuşulur.

Latin menşeli kavimlerin kullandıkları diller Fransızca, İspanyolca, Portekizce, İtalyanca ve Rumence'dir. Bunlardan Fransızca Fransa'dan başka Belçika'nın güney yarısında ve İsviçre'nin bir bölümünde, İtalyanca da İtalya'nın dışında İsviçre'nin güneydeki küçük bir kesiminde konuşulur. Yunanlılar'la Kıbrıs Rumları'nın dili Yunanca'dır. Avrupa'da bunlardan başka yine Hint-Avrupa dillerinin İtalik-Kelt grubundan Keltçe ve Galce gibi diller Britanya adalarının bazı kesimlerinde, İrce İrlanda'da ve İllirya-Arnavutça grubundan Arnavutça Arnavutluk'ta, Trak-Frig grubundan Makedonca da Yunanistan ve Yugoslavya'nın Makedonya topraklarında konuşulmaktadır.

Avrupa'daki Ural-Altay ailesinin temsilcileri olan diller Macarca, Fince ve Türkçe'dir. Bunlardan en geniş alana yayılmış bulunan Türkçe, Türkiye'nin dışında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Balkanlar'da kalan Türk toplulukları arasında konuşulmaktadır. Bu topluluklar halen Yugoslavya'nın Osmanlılar'ın eski Manastır ve Kosova vilâyetlerini içine alan topraklarında, Bulgaristan'da dağınık olarak, Yunanistan'da Batı Trakya'da ve Romanya'da Tuna nehrinin aşağı çığırı ile Karadeniz arasında kalan alanlarda oturmaktadırlar. Avrupa'da Balkan ülkeleri dışında Sovyetler Birliği'nin doğu kesimlerinde de ana dili Türkçe olan topluluklar yaşarlar. Volga-Ural Türkleri veya Kuzey Türkleri adı verilen bu grubun başlıca kollarını Kama ırmağı ile Ural dağları arasında yerleşmiş bulunan Başkırtlar, Orta Volga boyunca yerleşmiş Volga Türkleri ve Aşağı Volga kıyılarında bulunan Volga Tatar ve Kırgızları teşkil etmektedirler. Avrupa'da Hint-Avrupa ve Ural-Altay dillerinin dışında Sâmi dillerden de bir örnek bulunmakta ve Malta adasında ana dil olarak Arapça'nın Mağrib lehçesine bağlı Latin harfleriyle yazılan Malta dili (Maltiz) konuşulmaktadır.

6. Ekonomi. Çalışan nüfusun çiftçi kesiminin küçük bir oranda bulunmasına rağmen Avrupa verimin yüksek düzeyde olduğu bir kıta olarak dikkati çeker ve dünya ziraatında da söz sahibidir. Eki-
lebilir alanlar kıta yüzeyinin üçte birine yakın bir kısmını kaplayarak % 30 gibi önemli bir oran gösterir. Bu ortalama oran ülkeler arasında değişmekte ve top-

AVRUPA DEVLETLERİ					
Devletin Adı	Dili	Başşehri	Yüzölçümü (km ²)	Nüfusu (1989)	Müslüman Oranı (%)
Almanya	Almanca	Bonn	357.000	77.750.000	3,2
Arnavutluk	Arnavutça	Tiran	28.748	3.197.000	70-75
Avusturya	Almanca	Viyana	83.857	7.603.000	1,3
Belçika	Fransızca Flamanca				
	Almanca	Brüksel	30.518	9.878.000	3,5
Bulgaristan	Bulgarca	Sofya	110.912	8.987.000	15
Çekoslovakya	Çekçe Slovakça	Prag	127.900	15.536.000	01'den az
Danimarka	Danca	Kopenhag	43.092	5.135.000	1
Finlandiya	Fince İsveççe	Helsinki	338.145	4.960.000	01'den az
Fransa	Fransızca	Paris	543.965	56.107.000	5,4
Hollanda	Felemenkçe	Amsterdam	41.868	14.846.000	3,5
İngiltere	İngilizce	Londra	244.110	57.218.000	3
İrlanda	İngilizce				
	İrlanda dili	Dublin	70.285	3.515.000	01 civarında
İspanya	İspanyolca	Madrid	504.783	39.159.000	03
İsveç	İsveççe	Stockholm	449.964	8.498.000	05
İsviçre	Almanca Fransızca İtalyanca	Bern	41.293	6.689.000	1,7
İtalya	İtalyanca	Roma	301.277	57.436.000	03 civarında
İzlanda	İzlanda dili	Reykjavik	103.000	252.000	----
Liechtenstein	Almanca	Vaduz	160	28.300	----
Lüksemburg	Almanca Fransızca	Lüksemburg	2586	377.000	01'den az
Macaristan	Macarca	Budapeşte	93.033	10.580.000	01'den az
Malta	İngilizce				
	Malta dili	Valletta	316	349.000	01'den az
Monako	Fransızca	Monaco-Ville	1,9	29.100	----
Norveç	Norveççe	Oslo	323.878	4.228.000	01 civarında
Polonya	Lehçe	Varşova	312.683	37.875.000	01'den az
Portekiz	Portekizce	Lizbon	92.389	10.372.000	01'den az
Romanya	Rumence	Bükreş	237.500	23.168.000	04
San Marino	İtalyanca	San Marino	61	22.900	----
Sovyetler Birliği'nin					
Avrupa Kısmı	Rusça	Moskova	5.403.000	192.800.000	6
Yugoslavya	Makedonya dili Sırpça - Hırvatça Slovence				
		Belgrad	255.804	23.710.000	20
Yunanistan	Rumca	Atina	131.957	10.096.000	1,5

raklarının çoğu buzlarla kaplı olan İrlanda'da son derecede az yer tutan ziraat alanları İtalya'da % 50'yi aşarken Danimarka'da % 70'e ulaşmaktadır. Bu ekilebilir alanlarda yetişen hububat dünyadaki üretimin % 40'ı kadar olup buğdayın % 20'si, çavdarın % 80'den fazlası, yulafın % 65'i Avrupa'da üretilmektedir. Önemli gıda maddelerinden olan patates İrlanda'dan Sovyetler Birliği'ne kadar uzanan geniş bir alanda ekilir ve dünya üretiminin yarısından çoğunu bu kıta verir. Endüstri bitkilerinden şeker pancarı Rusya, Almanya, Fransa ve İtalya'da; keten Rusya, Polonya, Fransa, Belçika ve Hollanda'da; kenevir İtalya, Romanya ve Rusya'da çok ekilir. Pamuk ve tütün tarımı daha çok kıtanın güney ve güneydoğusunda yapılır. Çeşitli meyveler arasında üzümün yayılış sahası daha geniştir ve 50. kuzey paraleline kadar olan sahalarda ticarî amaçla yetiştirilir. Zeytin ve narenciye ise Akdeniz iklimiyle sınırlı olduğundan yalnız kıtanın güneyindeki bir şeritte yetiştirilebilmektedir. Tarımın önemini kaybettiği kuzey ülkeleri

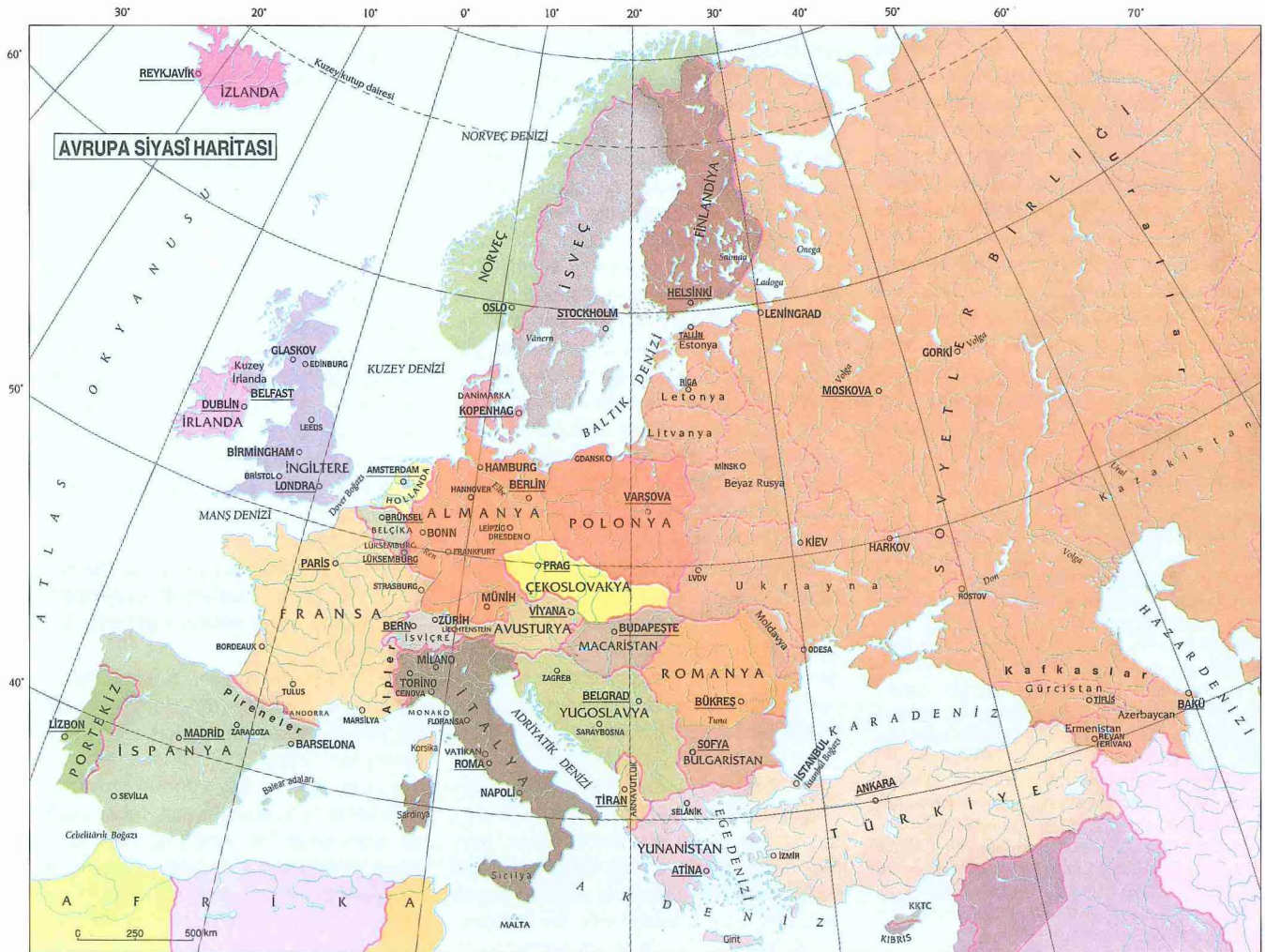
ile ekime ayrılan alanların az olduğu dağlık ülkelerde, daha çok büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve süt üreticiliği şeklinde yoğunlaşan hayvancılık gelişmiştir.

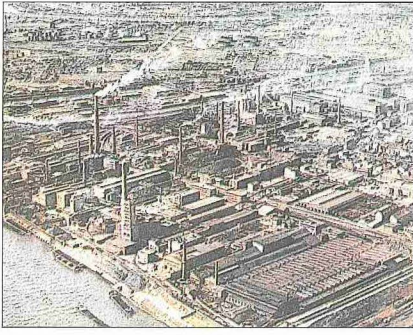
Avrupa yer altı servetleri bakımından da zengin bir kıtadır; fakat asırlardan beri işletilen madenlerin bir kısmı, özellikle sanayi devriminden sonra tükenmiş, bir kısmı da oldukça azalmıştır. Kıtada yakıt madenlerinden kömür pek bol olup en önemli maden kömürü havzaları Hersinyen kıvrımlarının çevresinde bulunmaktadır. İngiltere, Belçika, Hollanda, Fransa, Almanya, Polonya, Çekoslovakya ve Rusya'daki kömür havzalarının tamamı bu kuşaktadır. Avrupa'nın petrol yatakları kömür yataklarına göre daha azdır. Fransa, Almanya ve Hollanda'da petrol bulunmakla birlikte Avrupa'nın en önemli petrol yatakları Doğu Avrupa'dadır. Bu yataklar arasında en zengin olanlar Romanya'da Karpat dağlarının eteklerinde sıralananlar ile Rusya'nın Volga-Ural bölgesindekilerdir. Yakıt dışındaki madenlerden demir Rusya, Fransa ve İsveç'te, uranyum Çekoslovakya'da, kükürt

İtalya'da, tungsten Portekiz'de, civa İtalya'da, boksit Fransa ve Macaristan'da, kurşun da Yugoslavya'da çıkarılır.

Endüstri gerek üretim hacmi gerekse ürün çeşitliliği bakımından çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Dünya çelik üretiminin yarısını elinde bulunduran Avrupa'nın önemli demir çelik tesisleri maden kömürü yataklarının yanında sıralanmış durumdadır. Bu bakımdan Batı Almanya'daki Ruhr havzası, demir çelik endüstrisinde olduğu gibi öteki endüstri çeşitleri bakımından da bir yoğunlaşma alanı olarak dikkati çeker. Avrupa'daki çelik endüstrisi beraberinde gemi inşaatı, motorlu araçlar ve uçak yapımcılığı da geliştirmiştir. Bu ağır endüstri kolaları dışında, özellikle yine Batı Almanya'da kimya endüstrisi de son yıllarda çok ilerlemiştir. Daha çok kıtanın kuzeyindeki ülkelerde orman ürünleri, Fransa'da parfümeri ve İsviçre'de ise çikolata endüstrileri gelişmiştir.

Endüstri alanındaki atılım, ham madde çeşitliliği yanında kıtadaki ulaşım ağının sıklığı ile de ilgilidir. XVIII. yüzyıl-





Avrupa'nın ağır sanayi merkezi Ruhr havzasından bir görünüş (Encyclopédie Générale Larousse, Paris 1967, I, 30)

dan beri devamlı gelişme halinde olan ulaşırmacılık Avrupa kıtasında gidilemeyen nokta bırakmamıştır. Demiryollarının tarihçesi ve yoğunluğu bakımından Avrupa kıtası dünyada bir önceliğe sahiptir. İlk demiryolu inşaatı bu kıtada gerçekleştiği gibi (İngiltere) dünya demiryollarının en fazla kuzey kutbuna yaklaşan hattı da bu kıtadadır (Norveç'e ait Spitzberg adasında). Avrupa'da demiryolları gibi karayolları da son derece sık bir şebekeye sahiptir ve bu sıklık özellikle kıtanın kuzeybatı kesiminde artar. Bu kesimde demiryolu ve karayolu ile rekabet halinde olan bir başka sistem de kıta içi su yolu taşımacılığıdır. Ayrıca Avrupa ülkeleri arasında çok yoğun bir havayolu şebekesi kurulmuş ve önemli şehirlerin tamamı birbirine bağlanmıştır. Öte yandan Avrupa'daki birçok ülkenin havayolu şirketleri kıta dışına da seferler yapmaktadır. Bu ulaşım sistemlerinin yanında hepsinden fazla geleneği olan denizyolları yolcu taşıma bakımından önemini yitirmişse de yük taşımacılığında ve okyanus aşırı ulaşımında halen geçerlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Hettner, *Mevzii Coğrafya: Avrupa* (trc. Hâmid Sa'dî), İstanbul 1927; Erol Tümmertekin, *Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki Durumu*, İstanbul 1954, s. 18, 69-74; a.mlf., *Ekonomik Coğrafya*, İstanbul 1984, s. 218-219, 393, 435; a.mlf., *Ulaşım Coğrafyası*, İstanbul 1987, s. 183, 232-243; Ali Tanoğlu, *İktisadi Coğrafya: Enerji Kaynakları*, İstanbul 1958, s. 39-50, 287-292; a.mlf., *Ziraat Hayatı*, İstanbul 1968, I, 105-108; a.mlf., *Beşerî Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul 1969, I, 168-183; Frisk, *GEW*, I, 593; Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, Ankara 1961, s. 61-62; Besim Darkot, *Avrupa Coğrafyası*, İstanbul 1969; *Büyük Dünya Atlası*, İstanbul 1975; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1978, s. 118; Sırrı Erinc, *Jeomorfoloji*, İstanbul 1982, I, 172-248; Faik Sabri Duran, *Büyük Atlas*, İstanbul 1985; Selâmi Gözenc, *Avrupa Ülkeleri Coğrafyası I: Akdeniz Avrupası ve Balkan Ülkeleri*, İstanbul 1985.



AHMET ERTEK

7. Din. Avrupa'nın az bilinen tarih öncesi dönemine paralel olarak Grek öncesi dinleri hakkında da çok az bilgi mevcuttur. İspanya ve Fransa'daki bazı kaya yerleşmelerinde veya açık mezarlarda yaklaşık 100.000 yıl öncesine ait Neandertal adamından kalma birtakım ölü gömülerinin dinî düşünceyle ilgili olduğu ileri sürülürse de bunlar spekülasyona dayalı iddialar olup net bir sonuç vermekten uzaktır. Yine kuzey ülkeleriyle Avusturya'da bolca bulunan prehistorik kadın tasvirlerinin bir ana tanrıça kültünü yansıttığı iddiası da açık değildir. Bu malzeme eksikliğinden dolayı Avrupa'da din konusunun sınırlarını Grek dinî düşüncesinden başlatmak uygun olacaktır.

Grek dini, onu oluşturan insanların etnolojisi ile yakından ilişkilidir ve Greklerin etnolojik haritası dinlerinin de şemasını belirler. Etnolojik olarak Grekler belli bir ırk değil İndo-Germen ve İndo-Germen olmayan etnik unsurların bir karışımıdır; bu sebepten dolayı dinî düşünceleri de her iki unsurdan birer miktar almıştır. Bunların dışında Greklerin yurt edindikleri Balkan yarımadasının daha önceki yerli dinî sistemleri de dinî düşünüş biçimlerine katkıda bulunmuştur. Grekler denizci olarak ortaya çıkışlarından itibaren Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'dan dinî inançları da içeren pek çok kültür unsuru almışlardır. Ayrıca siyasi birliklerinin olmayışı da inanç sistemlerine değişik bir etki yapmış ve milletçe kabul ettikleri inançların yanında her sitenin kendine has dinî bir sisteme sahip olması, çeşitliliğin çoğalmasına yol açmıştır. Bu hususlar göz önüne alındığında Grek inanç biçimlerini sıralayabilmek ve ortaya belli bir dinî doktrin koyabilmek imkânsızlaşmakta, yalnız düzenli bir sınıflamaya gitmeksizin "Greklerin yaşadığı bir din"den bahsetmek mümkün olabilmektedir.

Milâttan önce I. binyılın ilk çeyreğinde tanrıları insan suretinde tasavvur etme (antropomorfi) eğiliminde olan Grek dini, milâttan önce VII. yüzyılın başından itibaren gelişen mistik kültürlerle (bâtınî-tasavvufî mezhep) renk kazanmıştır ki bu kültürler daha sonra Hristiyanlığın Avrupa'da yayılmasına da katkıda bulunmuşlardır. Demeter, Dionizos ve Orfeos kültürlerinin dışında Grek dini oldukça yavandır. Şeytan ve şer problemi yoktur; tanrılar insanî nitelikte olup Olimpos dağında otururlar ve ölümden sonraki hayat insanları fazla ilgilendirmez. Bu inançlar, Yunanistan ve Küçük Asya Romalılar'ın

eline geçtikten sonra da Hristiyanlık çağına kadar devam etmiştir. Romalılar'ın din coğrafyasına kattıkları yeni bir şey yoktur; çoğunun kökenleri eski Anadolu'ya dayanan Grek tanrılarına Latince isimler verip onlara tapınmışlardır. Roma dininin iki önemli yanı olan rahiplik kadrosu ile insanda ilâhî ve beşerî iki özün bulunduğu inancı daha sonra Hristiyanlığı etkilemiştir.

Avrupa'nın güneyindeki Greko-Romen dinlere karşı kuzey bölgelerinde de yine içinden geldikleri etnik gruplara göre sonraları Kelt, Slav ve Töton dinleri denilecek olan birtakım yerel dinler ortaya çıkmıştır. Greko-Romen dinlerinden farklı olarak bu dinlere ait kaynaklar azdır ve çoğunluğu Hristiyan yazar ve seyahatlardan gelir. Bu üç din içerisinde özellikle Kelt ve Töton dinleri Hristiyanlığa yaptıkları katkı açısından önemlidirler. Slav dini Hristiyanlık'la Avrupa'nın doğusunda ve geç bir zamanda tanıştığı için bu anlamda pek etkili olamamıştır. Küçük Asya'da Galatlar adı ile ortaya çıkan Keltler milâttan önce IV. yüzyıldan itibaren Orta Avrupa'da görünmeye başlamışlardır. Çok tanrılı bir dine sahiptiler. Bunlarda Druidler denilen ve aynı zamanda çağlarının bilim adamları olan rahipler kadrosu önemlidir; bunlar özellikle astronomiyle yakından uğraşmışlardır. Keltler'de *tenâsüh** inancının olduğu söyleniyorsa da bu husus kanıtlanamamıştır.

Hristiyanlığa geçen Kelt (bazı uzmanlara göre Töton) unsurları arasında en önemlileri yeni yıl kutlamalarındaki bazı inançlardır. Çam ağacı motifi (büyük ihtimalle Töton kaynaklı) ve Kristmas'ta ocağa getirilen kütük (bu inanç özellikle Kuzey Hristiyanlığında yaygın olup Keltlerin Samhain âyinindeki Yule kütüğünün ocağa getirilmesi inancından alınmıştır), Roma Katolik Kilisesi'nin "Mundus Patet" adıyla benimsediği "ruhlara günü" (2 Kasım; Yule festivalinde ölümlerin belirli aylarda ve günlerde yaşayanların yanlarına geldikleri yolundaki inancın kutlandığı gün) ve çam ağaçlarına hediye asılması geleneği Kelt kökenlidir.

Çok tanrılı ve ruhlara tapar (politeist-animist) nitelikte bir din olan Töton dini de Hristiyanlığa yaptığı katkı açısından önemlidir. Töton gök tanrısının adı olan **Tyr** (Alm. **Ziu**, İng. **Twi**) bugün "tuesday" kelimesinde yaşamaktadır. İngilizce'deki "wednesday" in "wed" i de Tötonlar'ın tanrı Wodan'ıdır. Kuzeydeki popüler Hristiyan inançları, özellikle Tötonlar'ın mevsim ve tarım kültürlerinden oldukça etkilenmiştir. IX. yüzyılda St. Gall adın-